

**MANİ ve BİLMECELERİMİZDE GEÇEN MEYVA
ADLARININ TÜRKÇEDEKİ KULLANIMLARI ÜZERİNE
BAZI TESPİTLER...***

M. Mehdi ERGÜZEL¹

ÖZET

Bu yazıda mani ve bilmecelerimizdeki meyva adları Türkçedeki kullanımını bakımından incelenmiştir. Maniler sözlü edebiyatımızın en güzel örnekleri arasındadır. Bilmece de bazı bakımlardan maniyi andıran nükteli, düşündürücü, eğlendiren dörtlüklerdir. Dilin incelikleri araştırılırken sözlü edebiyat ürünlerine de yer verilmelidir. Biz de bu çalışmamızda söz konusu manzumelerin Türkçe bakımından hangi özellikleri taşıdığını araştırdık. Manilere ve bilmeceye, içlerinde yer alan “meyva” kelimesinin geçiş tarzları açısından yaklaştık. Meyva kavramının tarihi metinlerden günümüze kadar gösterdiği çeşitlilik üzerinde durduk. Sonra yaşayan Türk şivelerindeki meyva adlarına temas ettik. Daha sonra bu manzumelerde geçen meyva ile ilgili kavramların kullanım tarzlarını ele aldık. Meyvaların renkleri, tatları, kokuları, şekilleri, yetiştiği yerler ve diğer özellikleri ile ilgili olarak bu şiirlerdeki kullanım tarzlarına dikkat ettik, tasnifler yaptık. Bunların kelime grupları içindeki geçişlerini sunduk. Bu çalışma ile kültürümüzün zenginliklerinden birisinin Türkçede ifade ettiği değer anlaşılmasına çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Mani ve bilmece, meyva kavramı, mani ve bilmece de meyva.

**SOME DETERMINATIONS IN NAMES OF FRUIT IN
OUR MANI AND RIDDLES ON USING IN TURKISH**

¹ Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, merguzel@sakarya.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

ABSTRACT

Ballads constitute the outstanding samples in our spoken language. Similar to them riddles are entertaining, carrying particular purposes in meaning and witty stanzas.

When studying on a language, spoken language must be considered as well. Having said so, in this work we have studied so called poems in terms of what they have in the Turkish language.

The word "fruit" which is frequently used with both ballads and riddles is thoroughly studied. The variety of the concept of the word "fruit" from historical context up to now it is used is reviewed. Fruit types used in living Turkish dialects are also touched. And then how fruit and related concepts are used in those poems is discussed. Colour of the fruit, their taste, nature, smells, where they are grown, as well as other features such as how they are used in those poems is attached the utmost importance. How they are used in word groups is also presented.

And finally, with this attempt just one aspect of the deep Turkish culture and what it means for others is hoped to be revealed.

Keywords: mani and riddle, fruit notion, fruit in mani and riddles

*Mâniciysen gel otur.
Mânime mâni yetir
Mâniciliğin bilem
Yedi meyva bir getir.*

Temel söz varlığı bir dilin gücünü temsil eder. Söz varlığı denince ilk akla gelen kelimedir. Bu konuda verimli ve ufuk açıcı çalışmaları olan Doğan Aksan; "Sözcükbilim, dilin söz varlığını, yani sözcüklerini, türetmede görev alan biçimbirimlerini, birleşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelen, bu öğelerin kökenlerini, oluşumlarını araştırarak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir dilbilim dalıdır. ” diyor. ²

Söz varlığı bir dilin servetidir. Yüzyıllar içinde dilin kendini işleye işleye kazandığı bu zenginlik çeşitli özellikteki sözlüklere ve örneklendirilmiş kaynaklara aktarılmadıkça, yaşayan nesiller ve sonradan gelecek dillerinin inceliklerini tanıyamazlar, sadece kendi dönemlerinin sınırlı anlatım imkânlarıyla yetinmek zorunda kalırlar. *"Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz."*³

Türkçe cümle yapısında kelime gruplarının önemli bir yeri vardır. Hele isim ve sıfat tamlamaları neredeyse cümlelerin vazgeçilmez unsurları hâlinededir. Tek kelimeyle anlatılamayan duygu ve düşünceler “kelimelerin izdivacı” denilen ustaca bir araya gelişlerle ifade edilir. Türkçe anlatımın sayısız güzel örneklerini isim ve sıfat tamlamalarında buluruz.

*"Söz varlığı . . . aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddî ve manevî kültürünün yansıtıcısı dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir."*⁴

Her millet hayatı kendi penceresinden görür. Bu bakış tarzı, toplumların dili oluşturma ve geliştirme yolunda hareket noktasıdır. Yaşama üslubu ile dil arasında da yakın bir ilgi vardır. Aynı nesnelere farklı zamanlarda ve değişik dillerde ayrı kelimelerle anlatılmış bazen de söz grupları ortaya çıkmıştır. Türkçenin adlandırma ve farklı durumları söz oyunları ile anlatabilme yeteneği çok yüksektir. Asırlar içinde kullanıla kullanıla yeni anlamlar kazanan bazen daralan bazen genişleyen kelimelerin iç yapısı, araştırmacılar için tükenmez kaynaktır. Atasözleri, bilmeceler, mâniler, türküler, deyimler ve hatta şarkı sözleri belirttiğimiz söz

² Aksan, Doğan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 1996.

³ Aksan, Doğan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 1996, s. 7.

⁴ Aksan, Doğan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 1996, s. 7.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

varlıkları açısından incelenmeli, örnekli dökümleri ortaya konulmalıdır.

Türk mânileri, edebiyatımızın iddiasız gibi görünen şen çocuklarıdır. Onlardan örnekler okuyarak zaman zaman birbirimize takılır ve güleriz. Fakat işin içine ciddi bir inceleme girince mâniler, heybetli ve renkli çehresiyle gücünü gösterir.

Sami Akalın, mânilerin kaynağını açıklarken: "Gökteki bulut, ağaçtaki yaprak, daldaki gül, saksıdaki karanfil, raftaki sini, küpteki bulgur, kulaktaki küpe, parmaktaki yüzük, denizdeki kayık, deredeki balık. . . mâni yakıştırırken sözbaşı olur. Bu ve benzeri bir sözle mâniye başlanır ama, sözün sonu ille bununla ilgili olmak zorunda değildir; mâniyi yakıştıran içindekini anlatır. Mânilerin çoğu döner-dolaşır sevgiliye ulaşır." ⁵ diyor.

Kelimenin sözlük karşılığı, "dört mısralı ve kendine mahsus makamları olan manzume"dir. Fakat bu kendine özgü makamları olan dört mısradan kurulu şiirlerin söyleyicileri ve okuyanları vardır da yazarları -ya da kişileri- yoktur, bilinmemektedir. Türk toplumsal hayatının tam bir "ifadesi" sayılan halk edebiyatımızın ürünleri arasında, mânilerimiz İslâmlıktan önceki Türk edebiyatından günümüze kadar çeşitli Türk katları arasında yaşamasını sürdürmektedir.

Anadolu Türklerinin "mâni", Azerî Türklerinin "bayatı" dedikleri bu şiir biçimini Kazak ve Kırgızlar "aytipa, kayım, öleng"; Step ve Kırım Tatarları "çing, çink", Özbekler de "aşule, koşuk" diye adlandıırırlar. ⁶

Türkçe Sözlük'ün son baskısında mâni "Genellikle birinci, ikinci ve dördüncü mısraları uyaklı olan, daha çok hecenin yedili ölçüsüyle söylenen halk şiiri" ifadesiyle tanımlanmaktadır.

Mâni sözünün kaynağı tam olarak bilinmemekle beraber bu konuda kaynaklarda değişik yorumlar vardır.

⁵ Akalın, Sami, *Türk Manileri I-II*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s. I.

⁶ Göksu, M. Hasan, *Mânilerimiz*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. VII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Ahmet Vefik Paşa'ya göre mânî "usulsüz, darpsız elhan ile tegannî olunan vezinsiz, manasız güfte"dir. ⁷

Mânilerde meyvalar

Meyva, yaz'ılan gelir...

İncelenen 650 kadar mânide meyvaların diğer kelimelerle oluşturduğu ifadeler şöyle değerlendirilmiştir

a. Meyvanın bulunduğu yeri belirtenler

Mânilerde meyvenin bulunduğu yer; ağaç, asma, bağ, bahçe, baş, bel, çubuk, dağ, dip, yer. . . gibi kelimelerle anlatılır. Daha ziyade isim tamlamaları hâlinedir: ağaç yemişi, ak üzümün asması, armudun dalı, ayva dalı, badem yeri, bahçe bar emaneti, bahçelerin narı, bahçenizin dutu, çiğdemli dağlar, dut ağacı, dut altı, dut dalı, dut dibi, elma altı, elma(nın) dalı, erik altı, erik beli, erik dibi, elma altı, fındıklığın başı, fındık çubuğu, fındık dal(lar)ı, hurma dalı, iğde dalı, iğdenin dibi karamış dalları, kiraz fidanı, nar ağacı, nar üstü, portakalın dalı, şeftalinin dalı, üzüm bağları, zerdalı dalı...

b. Meyvaların, renklerini belirtenler

b. a. İsim tamlaması hâlinde

Armudun alı, armudun sarısı, ayva sarısı, elmaların alı, karamuğun alı, kiraz karası, limon sarısı, vişne moru.

b. c. Sıfat tamlaması hâlinde

Meyve renkleri ak, al, kara, pembe, sarı, siyah, kızarmış sıfatlarıyla birlikte grup oluşturmaktadır: ak çiğdem, kara dut pembe üzüm, ak kavun, kara erik, sarı bostan, ak üzüm, kara kiraz sarı çiğdem, al armut, kara üzüm, sarı hurma, al elma, kara yemiş, sarı kavun, al üzüm, kızarmış nar, sarı kiraz, sarı limon, siyah üzüm.

b. ç. Sıfat - fiil grubu hâlinde

Bostanı gök bozulan.

c. Meyvanın şeklini, yapısını belirtenler

⁷ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, İstanbul 1890, s. 764.

c. a. İsim tamlaması hâlinde

Elmanın değirmisi, elmanın hevengi, elmaların irisi, elmanın kovuğu, zeytinin irisi.

c. b. Sıfat tamlaması hâlinde

Alçak ceviz, alçak yemiş, ufacık kuş üzümü, yapraksız meyva.

a. b. Kısaltma gruplarıyla**a. b. a. Bulunma guruplar**

Ağaçlarda kestane, asmada üzüm, ayvada nar, bahçede igde, bahçede kocayemiş, bahçelerde ak yemiş, bahçelerde al erik, bahçelerde kara dut, bahçelerde kayısı, bahçelerde kestane, bahçelerde kirazlar, bahçelerde mor mürdüm, bahçelerde muşmula, bir dalda iki kiraz, bir dalda iki yemiş, bir dalda iki ceviz, bostanlarda karpuzlar, cebinde kuru üzüm, çarşıda hurma, çilli tabakta zeytin, çini tabakta badem, dağ başında kestane, dalda kiraz, dal üstünde vişne, derelikte kestane, dereye kirazlar, ev ardında yemişler, evin önünde vişne, gümüş tabaklarda nar, havuz etrafında nar, karpuz içinde çiğit, konsol üstünde ceviz, sepette nar.

a. b. b. Ayrılma grubu

Nardan ileri.

a. b. c. Vasıta grubu

Dutla mevlüt.

a. c. İsnat grubu

Çevrem dolusu yemiş.

a. ç. Eksilteli cümleyle

Dereboyu kestane, dağın başı kestane.

ç. Meyvanın cinsini, çeşidini belirtenler**ç. a. İsim tamlaması**

Bahçe kirazı, dere elması, derenin alıcı, kara üzüm kurusu, kayısının kurusu.

ç. b. Sıfat tamlaması***Turkish Studies***

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Çalı kiraz, kuru üzüm, torsuz elma, turfanda yemiş, yaş üzüm.

ç. c. Eksiltili cümleyle

Üzümlerim müşküle.

d. Meyvanın unsurunu veya parçasını belirtenler

İsim tamlaması

Armutun sapı, bademin kökü, dutun yaprağı, elmanın dilimleri, erik çiçeği, fındığın içi, incirin sütü, karamuk kökü, karpuzun suyu, kavun dilimi, kavun içi, nar çiçeği, narın kabuğu, nar tanesi, portakalın dilimi, üzüm salkımı, üzüm tanesi, zeytin yağı, zeytin yaprağı.

e. Meyvanın lezzetini belirtenler

e. a. İsim tamlaması

Kara dutun tadı, üzümün tadı.

e. b. Sıfat tamlaması Acı elma, ballanmış kestane, ham armut, ham erik.

e. c. İsnat grubu

Meyvası bal.

f. Meyvanın görünüşünü ve kalitesini belirtenler

f. a. Sıfat tamlaması

Çiçek çiçek kirazlar, çürük elma, olgun meyva, sıra sıra alıçlar, sıra sıra dutlar, sıra sıra bademler, şirin nar, taze kiraz, yeni nar.

f. b. Eksiltili cümle ile

Elmayı saya saya, içdeler dolam dolam, kestane dizim dizim.

g. Meyvanın miktarını belirtenler

g. a. İsim tamlaması

Elmanın biri, elmanın dördü, elmanın yarısı, elmanın yigirmisi.

g. b. sıfat tamlaması

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Beş elma, bir kilo yemiş, bir üzüm, iki elma, kelep kelep üzüm, otuz iki bostan, sepet sepet nar, üç elma, yedi nar, yedi türlü meyva.

g. c. tekrar grubu

Ayva nar, bahçe bar, dutlu dutlu, elma elma, kavun karpuz fındık fıstık.

ğ. Meyvaya yakıştırılan özel vasfı belirtenler

İsim tamlaması

Ayva nar emaneti, cennet narı, elmanın hası, elmaların en hası, narın hası, zerdalinin dayısı.

Sıfat tamlaması

Gül veren bostan.

h. İnsanın bir özelliğine kinayeli meyveleri belirtenler

h. a. Sıfat tamlaması

Elma yanak, elma yanaklı, elma elma yanaklar, karpuz memeli kızlar, kestane kebab yâr, kiraz dudak, muşmula suratlı, turunç memeli.

h. b. İsnat grubu

Ağzı burnu badem, dudağı kiraz.

h. c. Edat grubu

Dudakları nar gibi.

h. ç. Ayrılma grubu

Vişneden entari.

1. Eşya yapımında kullanılan veya bir nesneye benzeyen meyveleri belirtenler

1. a. sıfat tamlaması

Fındık altın, kiraz takım.

1. b. isnat grubu

Tabakası ceviz, evleri badem yeri.

i. Meyvanın yetiştirdiği şehri belirtenler

İsim tamlaması

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Amasya kirazları, Amasya'nın elması, Aydın bağı, Diyarbakır karpuzu, Kâbe hurması, Kıbrıs'ın meyvası, Kütahya'nın ayvası, Maraş'ın bağları, Şam dutu, Şirvan'ın şirin narı, Tekirdağ'ın kavunu, Urfa'nın yaş üzümü, Üsküdar'ın bağı.

Bulunma grubu

Düziçi'nde kestane.

j. Meyvanın zamanını, mevsimini belirtenler

j. a. İsim tamlaması

Kiraz ayı, yaz elması.

j. b. Zarf-fiil grubu

Elmalar allananda, kiraz ayı gelende.

j. c. Bağlama grubu

Kiraz ile orak (zamanı), ya kiraz ya yaz.

k. Meyveyle ilgili varlıkları belirtenler

edat grubu

Bahçe kirazı gibi, bir salkım üzüm için, çiğdemli dağlar gibi, elma gibi, fındık tanesi gibi, turfanda yemiş gibi, nar için, bar için.

1. Meyvalarla ilgili hareketleri, işleri, duyguları belirtenler

1. a. Birleşik fiil grupları

Armuda çık-, armudu taşla-, ayva at-, ayva gibi sarar-, ayvalar çiçek aç-, ayvaya nar deme-, (bağları) üzüm yap-, bahçe bar ol-, bahçeye bar de-, bar için ağla-, bostan ek-, ceviz topla, cevize taş at-, cevizi buda-, cevizi iç eyle-, (dalları) kiraz bas-, dut bit-, dut ye-, elma at-, elmaları taşla-, elmayı dil-, elmayı say-, fındık kır-, fındığı iç eyle-, fındık yolla-, fındık fıstık at-, göklerden ayva düş-, güneşe fındık ser-, güneşe vişne dök-, harmana fındık ser-, hurma bit-, kara üzüme benze-, karpuz kes-, karpuz su bağla-, kavak duta yat-, kavunu dil-, kestane kavur-, kestaneyi say-, kestaneyi yar-, kiraz al-, kirazlar çiçek aç-, kiraz ile orakta kavuş-, kiraz ye-, koyuna kelek tak-, limonu dil-, limonu sık-, meyva dol-, meyva ver-, meyvasız kal-, nar at-, nar eyle-, portakal limon topla-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

sarı çiğdeme dön-, sararıp limon ol-, üzüm at-, üzüm der-, üzüm koy-, üzüm sat-, üzüm ye-, (her çubuk) üzüm tutmaz, üzüm üzüme değ-, kara üzüme benze-, vişneyi dalda koy-, yâre bader kır-, yemiş al-, zeytine nacak vur-, zeytine taş at-, üzüm ile besle-

2. Bilmecelerde meyvalar

Dal üstünde ateş yanar. . .

Bilmeceler, nesnelere gerçek anlamını vererek değil, üstü kapalı, gizli taraflarını ipuçlarıyla düşündüren buldurmaya çalışan eğlence manzum kelime oyunlarıdır.

Çok çeşitli konularda varlık ve nesnelere bazan sembolik resimler hâlinde soran bilmeceler de mâniler gibi kültürümüzün şen manzumeleridir. Bu kısa sözler çocuklar kadar büyükleri de düşündüren ve çehrelere gülümseme dağıtan zekâ alıştırıcılarıdır.

Mânilerin yanı sıra, meyvalarla ilgili bilmeceler üzerinde yapılan incelemede kırk kadar meyva üzerinde 400'ün üzerinde bilmece tespit edildi.

a. Meyvalar hakkında çok az ipucu veren bilmeceler

“Teptim. Tekerlendi, öptüm şekerlendi. ”, “Hey gidi adem, içi dolu badem. ”, “Dal üstünde al yanaklı oğlan”, “Dal üstünde kolun var, al yanaklı kızım var. ”, “Pembe yanaklı al dudaklı”, “Alladım pulladım, sandık yapıp yolladım. ”, “Ufacık çömlek içinde tatlı aş. ”, “Dal ucunda süzülü torba”, “Yapraklar arasında sarı kız”, “Dalda kova asılı, içi mercan basılı. ”, “Yakut gibi diziliyim, kandil gibi asılıyım. ”, “Lâle, yakut taşım var, her bir sarraf dizemez. ”, “Dıştan bir tane sandık, incilerle donandık. ”, “Bir yanı beyaz, bir yanı al, tadı bal”, “Aldır abası, yeşildir küpesi. ”, “Yeşil ağaçta kırmızı boncuk”, “Sivri tepe, kırmızı küpe”, “Elime aldım al, ağızıma aldım bal”, “Ağaç başında sarı kedi”, “Yemişi tatlı güneş suratl”, “Üstü sarı düğmeli, dilim dilim dilmeli. ”, “Yol üstünde mum yanar. ”, “Sarıca suluca, al eline koy cebine. ”, “Alçacık Ayşecik, kırmızı küpecik”, “Yer altında ak düğme”, “Ağaç başında çapaklı bacı”, “Dal üstünde bıyıklı çoban”, “Çalı dibinde çıra yanar. ”, “Bir sürü çocuğum var, burunları karaca karaca. ”, “Alçacık dallı, yemesi ballı”, “Ağaçta naz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic

Volume 3/5 Fall 2008

edenler, yeri beyaz edenler”, “Lezzet veren damağa, kına yakan parmağa”, “İçi darı dışı deri”, “Bahçelerin tacı, yemeyen muhtacı”, “Çiçeksiz meyve verir, o neyin ağacı. ”, “Anam ferace, babam kütük. ”, “İki kardeşim var, biri sofrada, biri meyhanede. ”, “Bir sapta inci dizili. ”, “Başı ateşte ayağı suda. ”, “Altı tahta üstü tahta; içinde bir sıra softa”, “Altı taş üstü taş; içinde bir sütlü aş”, “Dal ucunda kitli sandık”, “Dışı katık, içi kütük”, “Yaştır kurumaz; tuzludur çürümez. ”, “A benim al yastığım, içine un bastığım”, “Dışı kömür karası, içi peynir mayası. ” “Tencere kaynar, kara kız oynar. ”, “Karnında durur balı, eğri büğrüdür dalı. ”

b. Meyva hakkında neredeyse hiç ipucu vermeyen sembolik bilmeceleler

“Bir evim var, ne kapısı var ne bacası. ”, “İçinde yıldızdan bir ocak, ocakta beş yavruçak”, “Bir ineğim var, Boynuzunu kırmadan eve girmez. ”, “Bacadan sarktım, hocayı korkuttum. ”, “Baş aşağı mınırşak, deve tüyünden döşek. ”, “Alıbı var kalıbı var, seksen sekiz dolabı var. ”

“Sonbaharda bir sandık, dallarında sallandık. ”, “İşte şurda tepede, hemen doldur sepete”, “Dal üstünde ateş yanar. ”, “Sarı kız sarkar, düşecem diye korkar. ”, “On iki kardeş, bir yorgan altında. ”, “Sarık tepesinde sarı papaz. ”, “Küçücük kuyu, cıvılda suyu”, “Uzun uzun uzanır, gelin gibi bezenir. ”, “Alçacık çınar, tutuşur yanar. ”, “Attım sopayı topladım koyunu. ”, “Kantar kantar asılır, vakti gelir açılır. ”, “Dal ucunda sulu sepken”, “Allah yapar yapısını, kulu açar kapısını. ”, “Başı ateşte ayağı suda”, “Findilli fit”, “İki çatal çıkıcık”, “Dağ üstünde çilli Fatma”, “Anası yaylım kadın, oğlu oba delisi, kızı dünya güzeli”, “İğnesiz ipliksiz, dizilir boncuk”, “Sular harhara gider, meyit mezara gider. ”, “Anası toprak içinde, oğlu pazara gider. ”, “Mar maracık, yol daracık”, “Dört bölüğü bir tanecik”, “Bir kundak dört bebek”, “Fildirini fişini, taşla kırdın dişini”, “Küp içinde kara kuşak”, “Bir küçücük boyu var, kadifeden donu var. ”, “Kara tavuk, karnı yarık”, “Sıra sıra dükkânlar içinde bezirgânlar”

c. Meyva hakkında açıklayıcı tasvirî bilgi veren bilmeceleler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

“Hamken yeşildir dalda sonra olur kırmızı. ”, “Kabuğunu soy da ye, yanağını öp de ye. ”, “Bir top gibi kırmızı, meyvelerin şen kızı”, “Sarıdır, zerdaliye benzer. Suludur, şeftaliye benzer. Ne zerdali ne şeftali. ”, “Ağaca konmuş karga, vurdum düştü hanğa. İçini kırdım ki, mercan ile kavurğa. ” “Ne şekerdir ne nane, alınır tane tane. ”, “En güzeli yetişir, Eyüp’teki tepede. ”, “Üstü hafif tüylüdür, yemişlerin gülüdür. Aşıklara lezzeti türlü cinas söyler. ”, “Yeşil iken ağarır, yavaş yavaş sararır. Sarardıkça sallanır, sallandıkça ballanır. ”, “Sarı sarı içinde, sarı zarfın içinde.

On iki bülbül var, birbirinin içinde. ”, “Dağda vardun darmağa, söğüt dalı kırmağa Otuz yüzük işledim, bir kınalı parmağa. ”, “Bahar zamanı, gül fidanı; dalında akar kanı”, “Dağdan gelir taştan gelir. Ağzı bıyıklı bir arslan gelir. ”, “Sevimlidir sarıdır, yemeklerin canıdır. “Şekli fıçıya benzer, ayılmanın sırrıdır. ”, “Dışardan baktım, kırmızı çuvalcılar. İçinde var macuncular, en dipte oduncular. ”, “Var getir var getir, gelmezse yalvar getir. Ellenmemiş ağaçtan, koklanmamış gül getir. ”, “Zerre zerre dal olur, yeşil iken al olur. Meylettikçe siyaha, lezzet verir damağa Tutar isen yavaş tut, iki elin kan olur. ”, “Küçücük dağarcık, içi dolu daracık”, “Bir ağaç kâmil olunca, ilk önce kökten çürür. Bunun yüzbin dalı var, suyu kudretten yürür. ”, “İlik ilik ilmeli, ilik gözü düğmeli Ya bunu bilmeli ya kırk köyü vermeli. ”, “Değirmen deresi, bükler arası Tadından ayrılmış, viran kafası”, “Bahçede teke bağlı, boynuzu köke bağlı. ”, “Mantosu yeşil, düğmesi siyah, entarisi kırmızı, bunu bil kimin kızı. ”, “Sarıdır abası, yeşildir libası, kırk tane deliği var, içinde iliği var. ” “Kuru kafa attım rafa, yemesi tatlı, maymun suratlı. ”, “Dışı kara, içi kara, bunu bilmeyen maskara. ”, “Küçük sandık içine odunla unu bastık, sonra boynundan tutup, dalın ucuna astık. ”, “Kaftanı kara, gömleği sarı, içinde kocakarı. ”, “Üzerini çekerler, mangallara dizerler

2. 1. Bilmecelerde Kelime Grupları

İsim tamlamaları

a. Belirli isim tamlamaları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Amcamın oğlu, annesinin karnı, ayılmanın sırrı, bahçelerin tacı, bal yemeğe gidenin on parmağı, bir ağacın çiğidi, birbirinin içi, bir kızın dermanı, bir kutunun içi, bunun yüz bin dalı, dalın ucu, her kanadın üstü, kızının kızı, meyvaların şen kızı, neyin ağacı, yemeklerin canı, yemişlerin gülü.

b. Belirsiz isim tamlamaları

Acem halısı, ağaç başı(nda), ağaçlar içi(nde), bahar zamanı, bir yorgan altı, bir yumurta içi, bükler arası, çalı dibi, dağ üstü(nde), dal ucu(nda), dal üstü(nde), dere boyu(nda), değirmen deresi, dünya güzeli, görem suyu, gül fidanı, iki taş arası(nda), ilik gözü, kadın düğmesi, kömür karası, küp içi(nde), oba delisi, odun pazarı, pamuk tarlası, peynir mayası, soğan pazarı, subay düğmesi, toprak içi(nde), yer altı(nda), yol üstü(nde).

Bilmecelerde Sıfat Tamlamaları

1. Renkleri Belirtenler

Ak düğme, ak gümüşten bir kale, akça bir meyve, al canfes, al dudaklı, al al gelinler, al yanaklı kız, al yastık, alaca boncuk, allı gelin, beyaz koyun, bir top gibi kırmızı, göğce boncuk, gökçe boncuk, kanlı baş, kara bulut, kara kardeşler, kara tavuk, kara uşak, kınalı parmak, kırmızı boncuk, kırmızı çömlek, kırmızı çuvalcılar, kırmızı küre(cik), kırmızı laleler, pembe yanaklı, sarı düğmeli, sarı kandil, sarı kedi, sarı kız, sarı öküz, sarı papaz, sarı softa, sarı tavuk, sarı zar, siyah boncuk, yeşil ağaç, yeşil donlu bey, yeşil sandık.

2. Meyvayı düşündüren bir şekli ve niteliği belirtenler

Alçacık dallı, alçacık tepe, aşağı ağaca konmuş karga, ev, atlas don, cingilli küpe, çiçeksiz meyva, çıldırım çeper, demir kilit, dikenli yumak, elenmemiş ağaç, findilli fit, halka demir, ince elek, kandil gibi asılı, kitli sandık, küçücük boy, küçücük dağarcık, küçücük kuyu, küçücük kırmızı bir ev, küçük sandık içi, mermer ocak, sıra sıra dükkanlar, sivri tepe, sulu sepken, sütlü aş, süzülü torba, ufacık çömlek, ufacık fıçıcık, yakut gibi asılı.

3. Meyvanın özelliğini sayılarla belirtenler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Beş küçük yavru, beş on konuk, beş yavrucak, bin boncuk, bin bir tane yumurta, bin tane, bir ağıl odun, bir ay, bir çuval un, bir direk, bir gemi, bir inek, bir kız, bir kundak, bir kutup, kuşu, bir sandıkçık, bir sap, bir sürü çocuk, bir tanecik, bir yumruk, dört bebek, dört bölük, dört ekmek, dört göz, dört odalı, iki çatal çıkıcık, iki el, iki taş, kırk köy, on iki bülbül, on ili kardeş, on parmak, otuz yüzük, seksen sekiz dolap, yedi köy, yüz bin dal, yüz yumurta.

4. Meyvayı insanla ilgili kelimelerle belirtenler

Alçacık Ayşecik, bıyıklı çoban, cümle alem, çapaklı bacı, çilli Fatma, çirkin suratlı, güneş suratlı, has Ermeni, her bir sarraf, kara kız, kırk tane cüce, kuru kafa, maymun suratlı, samur kürklü bey, Tatar hanım, Tüylü oğlan, (yeşil) donlu bey, viran kafa, yaylım kadın.

5. Meyvanın tadı veya kokusunu belirtenler

Görülmemiş tat, koklanmamış gül, kokulu meyva, tatlı aş.

Bilmecelerde tekrar grupları

Sarı sarı, bucak bucak, fini fini fincan, geceli gündüzlü, al al, türlü türlü, tane tane, yumru yumru, kutu kutu, yavaş yavaş, dilim dilim, illem illem, min min, çitim çitim, uzun uzun, iynem iynem, helle helle, zeze zeze, kantar kantar, havul havul, zerre zerre, uyur uyur, bididi bididi, ilik ilik, harıl harıl, fildirini fişini, mar maracık, sıra sıra, eğri büğrü, havur savur.

Bilmecelerde kısaltma grupları

1. Bulunma grubu

Dal üstünde al yanaklı oğlan, dal üstünde bal, ocakta beş yavrucak, dal ucunda süzülü torba, yapraklar arasında sarı kız, sonbaharda bir sandık, yeşil ağaçta kırmızı boncuk, ağaç başında sarı kedi, ağaç başında çapaklı bacı, yer altında taş, ağaçlar içinde gülsüz, dal ucunda allı gelin, dağ üstünde çilli Fatma, dal ucunda sulu sepken, bir kundakta dört bebek, dal ucunda kitli sandık, dalda kara kardeşler, küp içinde kara uşak, dal üstünde dikenli yumak.

2. Ayrılma grubu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Yıldızdan yatak, yıldızdan bir ocak, deve tüğünden döşek, kadifeden don.

3. İsnat grubu

İçi mercan, ele fincanlı, kızı iki canlı, tadı bal, yemişi tatlı, üstü sarı düğmeli, sapı uzun, kendi(si) kara, askeri yeşil, içi darı, dışı deri, içi dolu, üstü yeşil, altı kırmızı laleler, babası koca gavur, oğlu has Ermeni, cebi dolu, yemesi ballı, mantosu yeşil, entarisi kırmızı, düğmesi siyah, altı tahta, üstü tahta, yemesi tatlı, dışı katık içi kütük, altı odun pazarı, kaftanı kara, karnı yarık, gömleği sarı, dışı kömür karası, içi pamuk tarlası, üstü Acem halısı.

Bilmecelerde bağlama grupları

Ne kapısı ne penceresi, ne zerdali ne şeftali, mercan ile kavurga.

Bilmecelerde zarf fiil grupları

Küçücük boyuna bakmadan, ağzına kılığına bakmadan, ağacımdan düşünce, bir ağaç kamil olunca, siyaha meyil ettikçe, bir tane kırılınca, annesi kız iken, yel estikçe.

Bilmecelerde sıfat - fiil grupları

Bunu bilmeyen, bal yemeye giden, damağa lezzet veren, parmağa kına yakan.

Yapım ekli meyve isimleri

Meyvalı, meyvalık, hurmalı, yemişlik, dutluk, dutluğu, kirazlığı, (ey) bostancı, çiğdemli, ayvalı, fındıklık, meyvatsız.

Bağlama grubu

Kiraz ile erik (zamanı), ya kiraz ya yaz, ayva ile nar.

Meyva kelimesinin geçtiği mânilerden örnekler

*Kıbrıs'ın meyvasını
Güzellerin hasını
Ada bizim olacak
Ben gördüm rüyasını*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

*Erzurum ildir bunun
Meyvası baldır bunun
Anası yok ağlayan
Bacısı laldır bunun*

*Odamdan astım çiçek
Bu yıl Meyva Dolacak
Dalımda bir taneyim
Düğünüm tez olacak*

*Kalede yılan öter
Bağdat'ta hurma biter
Ergen kızın koynunda
Yapraksız meyva biter*

*Kar yağar kürek ister
Meyvalar direk ister
Nazlım hamamdan çıkmış öpmeğe
Hasretliği çekmeğe
Demirden yürek ister*

*Bahar geldi çiçek açtı dağımız
Yaz gelince meyva verir bağımız
Gene çöl gurbete yolumuz düştü
Ya suyumuz çekti ya toprağımız*

*Bahar yaz-ılan gelir
Gam çekme gel sevdiğim
Meyva yaz-ılan gelir
Ellerle güller oynar
Bize naz-ılan gelir
Gam çekme deli gönül*

*Başta yazılan gelir
Ah dağlar dağlar dağlar
Gurbette yarım ağlar
Kuş yedi meyvasını*

*Kaldı meyvasız bağlar
Gitti yarım gelmedi
Oturmuş beni ağlar
Gideyim önüm dardır
Bu ne meyvalı bağdır*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

*Ben kazanam yar yesin
Nice ki canım sağdır*

*Dere dibi meyvalık
Nedir bu kalabalık
Sen yolla bana kırep
Ben yollayayım yağlık*

*Ağzında inci dişler
Gözünde menevişler
Öyle olgun meyvaki
Görenler dilin dişler*

*Şu derede kirazlar
Niçin meyva vermezler
Şu Çorum'un kızları
Hiç içeri girmezler
Uykum geldi esmerim
Yar sinemde beslerim*

*Yedi türlü meyvayı
Bir mânide isterim
Gel bana karşı otur
Mâniye mâni yetir
Yedi türlü meyvayı
Sen bul mânide getir.*

Mânilerimizde geçen meyva ve çeşitlerinin sıklık sayıları (664)

Elma (86), nar (72), üzüm (64), ayva (43), dut (38), kiraz (26), armut (25), erik (21), kestane (20), portakal (20), bostan (19), ceviz (17), karpuz (17), fındık (16), kavun (16), meyva (16), yemiş (14), şeftali (13), zeytin (12), hurma (10), badem (9), bar (9), limon (9), iğde (7), vişne (7), karamış (7), zerdali (4), alıç (4), çiğdem (4), kayısı (4), incir (3), muşmula (3), fıstık (2), kelek (2), karamuk (2), kuşüzümü (2), kızılıçık (2), çilek (1), çağla (1), kuşburnu (1), mürdüm (1), müşküle (1).

Bilmecelerimizde Geçen Meyva Çeşitlerinin Sıklık Sayıları (464)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Ceviz (55), nar (54), üzüm (32), kestane (31), kiraz (31), karpuz (30), incir (29), iğde (20), elma (16), zeytin (14), karadut (12), muşmula (10), badem (10), ayva (9), kavun (9), portakal (9), çiğdem (8), keçi boynuzu (8), kıvılcık (8), limon (8), armut (7), şeftali (7), dut (7), katisı (6), hurma (6), böğürlen (6), H. cevizi (6), vişne (5), erik (4), fıstık (4), fındık (3), kuşburnu (2), kuru üzüm (2), kuşüzümü (2), çilek (2), çekirdek (2), palamut (2), zerdali (1), muz (1), dardagan (1), çetene (1), ahlat (1).

İlk on

Nar (72+54) 126, elma (86+16) 102, üzüm (64+32) 96, kiraz (42+32) 74, ceviz (17+55) 72, dut (25+12+7) 54, ayva (43+9) 52, kestane (20+31) 51, karpuz (17+30) 47, armut (25+7) 32.

Sonuç

Bu çalışmada mâni ve bilmecelerdeki meyveler kullanılışları bakımından incelenmiştir. 650 kadar mânide geçen 40 civarında meyve adı, bilhassa kelime grupları hâlinde; yerleri, şekilleri, renkleri, hareketli hâlleri ve insana göre durumları bakımından örneklendirerek sunulmuştur. 450 kadar bilmecede ise adları verilmeden ipuçlarıyla tanıtılan yine 40 kadar meyvenin dilimizde ne ölçüde canlı ifadelerle, benzetme ve mecazlarla kullanıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Sözcükleri*, Engin Yayınevi, Ankara 1996.

AKALIN, Sami, *Türk Manileri I-II*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972.

GÖKSU, M. Hasan, *Mânilerimiz*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. VII.

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, İstanbul 1890, s. 764.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008